DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-031-5-12

ІСТОРИЧНА ДІЙСНІСТЬ КРІЗЬ ФОНОВІ ОНІМИ РОМАНУ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО»

Ільченко І. І.

ВСТУП

Актуальність статті зумовлюється необхідністю детального аналізу фонових онімів історичного роману Павла Загребельного «Диво», потребою дослідження масштабів дій і думок автора та його героїв у потоці часу й у просторі, що сприятиме глибшому розумінню світогляду письменника й усвідомленню справжньої цінності його творчості. Крім того, потребують розв'язання такі питання, як відмінність фонових онімів від інших власних назв, походження різних груп фонової лексики, специфіка процесу фонової номінації, їхнє функціонування у романі.

Не одне десятиліття художній доробок митця вражає читацький загал майстерністю та масштабністю оповіді, багатоманіттям інтелектуальних, філософських, морально-етичних, соціальних оцінок і своєрідним баченням ролі особистості в житті та літературі. Майже всі дослідники творчості письменника звертали увагу на світогляд романіста, соціально-ідеологічні чи загальнолюдські проблеми його творів та особливості зображуваних ним героїв.

Жанр твору П. Загребельного «Диво» історичний роман потребує від письменника подавати енциклопедичну інформацію про відомих людей, які стали героями його твору. Роман незвичний за своєю побудовою, оскільки оповідь починається року 992-го, а завершується влітку 1966 р. Історичний за тематикою роман включає розділи, в яких діють наші сучасники, мовби створюючи тим самим перегук віків, утверджуючи безсмертя краси та мистецтва. Письменника хвилює вагоміше, він хоче показати нерозривність віків, показати, що велика культурна спадщина, залишена нам історією, існує і є частиною нашого щоденного життя, впливає на наші смаки, формує в нас почуття краси та величі.

Найчастіше в реальному житті власна назва не викликає особливих емоцій, як у літературі. При створенні художнього образу будь-яка група онімів набуває прагматичного значення, конотативного забарвлення, що максимально увиразнює його. Письменник вільний у виборі власних найменувань для позначення персонажів, але він

залежить від діючих норм реальної ономастики, на якій власне базується літературна ономастика.

Розширення комплексу онімів дає можливість письменнику підкреслити хронологію подій, інколи навіть вказати на окремий відрізок часу (що дуже актуально за надскладної триступеневої композиції роману «Диво»), виокремити якусь важливу деталь, створити у читача певні асоціації чи викликати потрібний емоційний ефект. Все це стає можливим завдяки великим «сугестивно-асоціативним можливостям історичного імені, так само і міфологічних, і літературних імен, що позначають такі поняття, які увиразнюються своєю певністю, довговічністю та широкою відомістю»[1].

Найчастіше у поле зору дослідників потрапляють виключно імена головних героїв твору (антропоніми), тоді як аналіз другорядних персонажів або імена історико-культурних осіб (фонові оніми) не стають предметом спеціального ономастичного аналізу, однак фонові оніми є важливою складовою частиною мікросвіту художнього твору, створюють важливий історичний фон і мають велике значення для виявлення неповторних компонентів індивідуального стилю письменника.

Використання великої кількості фонових онімів пов'язане з особливостями просторово-часових рамок роману, а також масштабу описуваних подій.

Серед власних назва, що створюють фон історичної оповіді виокремлюємо такі класи: реаліоніми (імена історичних осіб), теоніми, агіоніми (агіоантропоніми, еклезіоніми, іконіми), зооніми й етноніми.

1. Реаліоніми

Важливою складовою частиною історичного роману є правдиве відтворення історичних фактів, які передували описаним у творі подіям або відбуваються в один момент із ними. Триступенева хронологічна композиція роману «Диво» вимагала від автора чіткого окреслення кожної з епох. Саме для цього автор вводить до канви твору реаліоніми (імена історичних осіб), що допомагають якнайточніше відтворити колорит окремої історичної доби та важливі події.

Відтворюючи події періоду Київської Русі, автор подає розлогі картини політичних обставин на Русі після смерті князя Володимира, ситуацію в інших країнах, які були тоді на політичній арені Європи та впливали на хід подій для Київської руської держави.

[1] Михайлов В.Н. О системе лингвистического анализа ономастической лексики в художественной речи. *Методика преподавания русского языка и литературы.* 1981. Вып. 14. С. 105.

Так, у художній простір твору П. Загребельний вводить імена князів і княгинь роду Рюриковичів: *Рюрик Ростиславович*, *князь Володимир*, *княгиня Ольга*, *Ярополк*, *Мономах*, *Ярослав* або *конунг Ярислейф*, *Рогніда*, *Рогволод*, *Святополк*, *Ізяслав*, *Вишеслав*, *Мстислав*, *Судислав*, *Борис і Гліб*, *Позвізд, Анна*, *Станіслав, Марія-Доброніга*, *Ілля*, *Інгігерда* або *Ірина*, *княгиня Ірина*, *княгиня Рогніда*, *Ізяслав*, *Єлизавета*:

***Ірина** вже народила сина **Ізяслава** і дочку **Єлизавету** та й знов була при надії, рід **Ярославів** розростався, князь утверджувався на землі, наслідував свого отця **Володимира**[2]*;

*...а діти його росли без ласки й любові, всі різні, від різних матерів, з'єднані самими тільки батьком, а так – різноплемінні й різномовні: від грекині Ярополкової – **Святополк**, від **Рогніди – Ізяслав**, **Мстислав**, **Ярослав** і **Всеволод**, від чехині **Любуші – Вишеслав**, від чехині **Мальфреді – Святослав**, **Судислав**, **Позвізд**, від болгарині з царського роду Симеонового – **Борис** і **Гліб**, від роменської царівни **Анни** не було дітей, зате від німкені, з якою **Володимир** одружився в літо 6519, народився син **Станіслав** і дочка **Марія-Доброніга**[3]*.

Разом із фактами історії середньовічної Європи у контекст роману потрапляють імена відомих людей тих країн, із якими була пов'язана історія Київської Русі. Це імператори та відомі політичні діячі Візантії та Болгарії: *Костянтин Погонаті, Давид, Мойсей, Аарон, Микола Мокрий, Борис, Самуїл*, *Роман*, *Самуїл Мокрий, Петро цар, Вард Склір*, *Агата, Біляна, Варвара, Іван-Владислав*, *Василій Другий, Василій Другий Македонянин*, *Никифор Ксифія*, *Костянтин Багрянородний, Зоя Карбонопсида, тобто Чорноока, Лев Шостий, Анастасо, Феофано, цариця Єлена, Гаврило-Радомир, Никифор Уран, Хакон, Торд, Рагнар, Аскелл, Інгергерда*:

***Самуїл**, а ще **Давид, Мойсей** і **Аарон** були комітопулатами, тобто синами по-ромейськи, коміта, тобто (знов же таки по-ромейськи) управителя Охридської області **Миколи Мокрого**[4]*.

*Через двадцять років, коли по смерті **Самуїла Гаврило-Радомир** вінчається на царя Болгарії, врятований ним **Аронів син** підішле на ловах лучника, і той встрелить **Гаврила** ї, відплативши за добре діло*[5].

*Вітаю тебе **Інгігердо**, на землі Руській...*[6].

Описуючи реальні події, письменник подає історичні довідки у романі: ***Болеслав**, однак, обдурив не Ситника..., – він обдурив навіть*

[2] Загребельний П. Диво. Київ : Дніпро, 1982. С. 474.
[3] Там само. С. 189.
[4] Там само. С. 231.
[5] Там само. С. 239.
[6] Там само. С. 352.

*історію. ...мав він синів **Мішка**, який згодом успадкував престол (на жаль, нічого більше, бо не прозвали його **Великим**, як **Болеслава**, а – **Гнусним**) і **Оттона**, а також двох доньок, ...друга ж була **Регелінда**. Першу доньку **Болеслав** видав за німецького маркграфа **Германа**...*[7]

а також імена ханів: *Кончак*, *Данило Кобякович*, *Батий*, *Едигей*, *Манглі-Гірей*:

*Стояв собор і при князеві литовському **Гедіміні,** що зайняв Київ через вісімдесят літ після **Батия**, і при татарському ханові **Едигею,** який грабував Софію вже в 1416 році...*[8].

П. Загребельний робить екскурси у різні епохи історії людства, розширюючи комплекс історичних імен різними онімами. Наявні у творі й імена відомих владик попередніх і наступних після Русі епох – царі: *російський імператор Микола Перший*, *Олексій Михайлович*:

*Свого часу знехтували навіть вказівку самого **російського імператора Миколи Першого**, який, оглядаючи відкриті в Георгієвському приділі Софії древні фрески, сказав митрополиту Філаретові: «Фрески ці лишити...»*[9].

гетьмани та митрополити: *Богдан Хмельницький, владика Молдавський Петро Могила*:

***Владика Молдавський Петро Могила**, що через шість років після уніатів став київським митрополитом, був першим, хто відбудував і зміцнив собор, перед тим століттями плюндрований і знищуваний*[10].

*...коли в соборі митрополит **Сильвестр Косов** при гетьмані **Богдані Хмельницькому** і послах царя **Олексія Михайловича**...*[11].

еміри: *Ал-Хакір*:

*...в тисяча першім році, полагодивши всі справи в своєму власному царстві, забезпечившись миром з боку єгипетського фатіміда **еміра Ал-Хакіма**. Роменський імператор проголосив: – А тепер – болгари*[12].

римські цезарі: *Септимій Сєревер, Песцевій Нігр*, *Тіссо*, *римський імператор Марк Аврелій*:

*У війні двох римських цезарів **Септимія Сєревера** й **Песцевія Нігра** вибрали останнього, а дужчим виявився **Септимій**, у якого в жилах текла дика кров дакійців*[13].

королі: *Людовік XVI*, *Сігріда, Ерік Шведський, Гаральд*:

---

[7] Там само. С. 459.
[8] Там само. С. 321.
[9] Там само. С. 311.
[10] Там само. С. 321.
[11] Там само. С. 322.
[12] Там само. С. 239.
[13] Там само. С. 273.

...почувши про незвичайну красу ***Сігріди****, вдови щойно вмерлого* ***Еріка Шведського****, кинув усе й подався у Скандинавію добуватися руки тої неземної красуні*[14].

Наступний часопросторовий фон – це події Великої вітчизняної війни, криваві сторінки нашої історії. Для увиразнення цієї доби та створення ефекту достовірності зображуваних подій автор вводить у текст імена відомих військово-політичних діячів тієї доби: *Гітлер, Муссоліні*, *Гудеріан*, *Рендулич, Браухич, Ніколич*, *генерал Кейтель, Муссоліні, Чіано, Герінг*:

...фашистів тим часом щедро й безкарно, цілком безкарно і нахабно постачали всім необхідним і ***Гітлер****, і* ***Муссоліні***[15].

П. Загребельний часто використовує імена діячів культури та науки як ознаку описуваної епохи або як штрихи до загальної характеристики. Завдяки своєму емоційно-експресивного потенціалу оніми цієї групи здатні заповнювати уяву читача алюзіями й асоціаціями. Серед подібних поетонімів виокремлюються:

1) імена письменників і мислителів, вчених: *Кафка*, *Фолкнер*, *Сартр, Камю*, *Жорж Санд*, *Платон*, *Пушкін*, *Гарднер*, *Кузнецов*, *Шіллер*, *Лев Толстой, Шекспір*, *Арістотель*, *Ксенофонт*, *Пастернак*, *Петрарка, Данте, Бокаччо*, *Гольденвейзер професор, Соболевський академік*, *Кант*, *Чарльз Дарвін, Дільтей*, *Вільперт німецький вчений*, *Антонін Матейчик*, *Писарєв*, *Хайдеггер, Ясперс*, *Лютер, Ломоносов, брати Грімм*:

– До речі, майне герн, в Марбурзі вчився свого часу ваш великий поет ***Пастернак****, – посміхнувся Вассеркампф.*

– А ще давніше – ***Лютер****, а також* ***Ломоносов*** *і* ***брати Грімм****, – так само значимо всміхнувся й Борис...*[16].

2) художників: *Рейман*, *Брусталоне*, *Ель Греко*, *Рафаель*, *Мікеланджело*, *Моне*:

...коли спостерігаєш знизу за тими, хто прогулюється вгорі по бульвару, то здаються вони нереально видовженими, ніби на картинах ***Ель Греко***[17].

Моне *ще не був тоді популярний, але студент мав гостре око і природне почуття краси*[18];

3) архітекторів: *Тіт*, *Доміціан*, *Троян*, *Андріан*, *Діоклетіан*, *Городецький*:

[14] Там само. С. 353.
[15] Там само. С. 179.
[16] Там само. С. 535.
[17] Там само. С. 259.
[18] Там само. С. 396.

Той будинок споруджував якийсь київський інженер, який пробував змагатись з відомим київським ***архітектором Городецьким****, що набудував по всьому місту чимало химер, стилізуючи то під готику, то під бароко, то під мавританський стиль, то під модерн*[19].

4) композиторів: *Гайдн*, *Бетховен*, *Равель*:

А вона? Мов та балерина у вальсі ***Равеля***[20];

5) режисерів: *Фелліні*:

Іду в кіно. Сьогодні показують «Дорогу» ***Фелліні****. Бачили?*[21].

Таким чином, реаліоніми (імена історичних осіб) сприяють розкриттю загальної концепції роману, тому що кожне ім'я, прізвище реальних історичних осіб – поетів, письменників, політичних діячів і т. п – у романі «Диво» несе в собі закодовану інформацію, яка допомагає інтерпретації всього тексту.

2. Теоніми

Одним із темпоральних пластів роману «Диво» є період Київської Русі часів утвердження християнства, тому теоніми становлять один із основних пластів фонових онімів твору. Ми спостерігаємо зіткнення язичницьких уявлень із поширенням нової віри:

– Відомо тобі добре, що найсвітліший князь наш привів народ руський до справжнього бога нашого – ***Ісуса Христа****, – вів далі той, що з хрестом... – Ти ж, недостойний, сам не відаючи, що твориш, розмножуєш поганських ідолів, чим вносиш сум'яття і смуту в душі християнські.*

– То наші боги, – зненацька пролунав з темряви Родимів голос… – Не суть то боги, – терпляче правив своє чорний з хрестом, – но глина, скудель; нині є, а на утро розсиплеться на порох. Не їдять-бо, не п'ють, не мовлять, но суть зроблені руками в глині, а бог єсть єдиний…[22].

Давні дідівські вірування ще живуть серед простого люду Києворуських земель і саме тому у художньому просторі твору з'являються боги давньослов'янського пантеону: *Світовид*, *Перун*, *Велес*, *Сварог*, *Ярило*, *Дажбог*, *Хорс*, *Стрибог*, *Симаргл*, *Мокош*:

…вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьох ликів, повернутих на всі чотири сторони світу, – ***Світовид****, а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог блискавиць* ***Перун****, а зелений, мов причаєність лісових гущавин, – пастуший покровитель* ***Велес****,*

[19] Там само. С. 112.
[20] Там само. С. 393.
[21] Там само. С. 25.
[22] Там само. С. 42.

а той надутий, мов купка, широконіздрий, з жадібними очима – то ***Сварог****, верховний бог неба і світу; найліпший же для Сивоока видавався* ***Ярило****, господар всього плодючого й родючого, щедрий, всемогутній мідяноголий бог, заквітчаний таким веселим зелом, яке нікому й не снилося*[23].

...попід стінами стояли боги, окуті в срібло й золото, боги в диких барвах родючого й плодючого світу, на них позирали ***Ярило*** *й* ***Мокош****, безсоромно голі боги осудливо стояли навколо цих двох…*[24].

Згадуються у романі й племені божки: *А потім згадувався зненацька Ярославові чудський божок* ***Тур*** *– мідний ідол у образі чоловіка, що має коняче соромне тіло, бісівські грища довкола* ***Тура****…*[25].

Одним із найголовніших і найбільш пошанованих персонажів давньослов'янської міфології був **Перун** – бог блискавки та грому. Культ цього бога був дуже поширеним майже на всій території Київської Русі, тому навіть після прийняття християнства та знищення капищ старих богів продовжує існувати ще довгий час. Саме тому теонім **Перун** є найбільш частотним у романі, він вживається 5 разів:

…сам же старий жодного разу не виявив бодай крихти страху, навіть під час літніх розклекотаних гроз, коли ***Перун*** *кидав на землю вогненні блискавиці…*[26].

Імена богів слов'янського пантеону використовуються П. Загребельним як згадка дохристиянських часів, за якими тужить простий люд, котрого насильно змусили прийняти нову віру:

…звелів князь повалити всіх наших кумирів, порубати їх і попалити, а ***Перуна*** *прив'язати до кінського хвоста й волокти вниз до Ручея, а потім кинути в Дніпро, то хто й рубав та палив, хто й волік* ***Перуна*** *та кидав його в Дніпро, а багато люду стояло й плакало і бігло уздовж Дніпра і кричало: «Випливай! Видибай!»*[27].

...ліс постережно навіть для недосвідченого ока миршавів більше й більше, так ніби ***Дажбог*** *полишив його своєї опіки, і дерева хворіли без* ***Дажбогової душі****, і маліли безупинно, росли покривлено і покорчено…*[28].

Посиленню протиставлення минулого язичницького й теперішнього християнського сприяє використання минулого часу дієслів у контексті з теонімами:

…то там колись ***стояли*** *наші боги.* ***Перун****, цілий з дерева, привезеного з діброви подніпровської, а голова йому срібна, а вус*

[23] Там само. С. 30.
[24] Там само. С. 158.
[25] Там само. С. 330
[26] Там само. С. 40.
[27] Там само. С. 100.
[28] Там само. С. 132.

золотий, і ще були ***Хорс***, ***Дажбог***, ***Стрибог***, *і* ***Симаргл***, *і* ***Мокош***. ***Поклонялдися*** *їм кияни, плясання й співання* ***творили****…*[29].

*…****мав*** *діда Родима… Він…* ***творив*** *богів…* ***Світовида***, ***Дажбога***, ***Стрибога***, ***Сварога****… В дивних барвах… На глині й на дереві…*[30].

Автор із максимальною достовірністю добирає та використовує теоніми для побудови мікросвіту свого твору. Кожна з епох окреслена різними теонімами, які допомагають якнайкраще відобразити епоху, створити ефект реальності та передати певний ідейний зміст.

3. Агіоніми. Еклезіоніми. Іконіми

Із прийняттям християнської віри у житті києворуського люду з'являються нові реалії, такі як храми та монастирі, прославлення святих мучеників, церковні свята тощо. Відповідно поширюються й назви цих реалій, які становлять окремі розряди агіонімної лексики. Все це відбивається й у художній системі роману «Диво». Серед строкатої системи агіонімних класів у простір твору П. Загребельного входять три класи: агіоантропоніми (імена святих мучеників), еклезіоніми (назви храмів і монастирів) та іконіми (назви святих православних ікон).

Введення християнства на Русі призвело до значного розквіту країни. Незважаючи на опір, язичницькі ідоли знищувалися, а натомість будувалися християнські храми, виникали монастирі. Відомий історик В.Я. Білоцерківський зазначав: «Сприяло введенню християнства і те, що воно мало на Русі глибоке коріння. У IX ст. у Києві існували християнські громади. Князь Аскольд був християнином… Нарешті, княгиня Ольга і більша частина її оточення були християнами»[31]. Тому на Русі ще на початку IX ст. вже була невелика кількість церков. Значна ж кількість культових споруд з'явилася вже за часів князя Володимира Великого та за епохи правління Ярослава Мудрого:

…на тім бугрі, де тепер дерев'яна ***церква Василія святого*** *(бо князь Володимир, прийнявши хрест, взяв собі ймення Василій, як у роменського імператора), то там колись стояли наші боги*[32].

Серед еклезіонімів, використаних П. Загребельним у романі, виділяємо собори та церкви: *Андріївська чудо-церква*, *Кирилівська церква*, *Успенський собор*, *Церква Богородиці*, *дерев'яна церква Василя*

[29] Там само. С. 99.
[30] Там само. С. 150.
[31] Білоцерківський В.Я. Історія України. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. С. 33.
[32] Загребельний П. Диво. Київ : Дніпро, 1982. С. 99.

святого, *Вишгородська церва святого Василя*, *Десятинна церква*, *Десятинна церква Богородиці*, *храм святих Апостолів*: *– Що то? – спитав глухо, вказуючи самими очима на величезну кам'яну споруду, що вразила його безмірно. – То? – хмизонос навіть не глянув туди. –* ***Церква Богородиці***[33].

…запрошено було до князя митрополита Феопемпта, і той у облаченні… появився в княжих сінях в супроводі свого почту з ***Десятинної церкви Богородиці***[34].

та монастирі: *Денисівський монастир*, *Лавра*, *Святі архангели монастир*, *Михайлівський монастир*:

А ось тепер звався Божидар, і в ***монастирі Святі архангели*** *сидів над здобленням дорогих пергаменних книг…*[35].

Інколи у романі культові споруди стають ніби зв'язуючим елементом між трьома історичними пластами:

…кожен вигин значився дивовижною храмовою спорудою: то ***Андріївська чудо-церква*** *на краю Старокиївської гори, то, мов повстале з глибини тисячоліття візантійське диво,* ***Денисівський монастир****, то схована у розхилу ярів коло самих ніг професора Шнурре* ***Кирилівська церква****…*[36].

Знищення святині у П. Загребельного прирівнюється до знищення минулого, в якому вона постала і з яким генетично пов'язана, зберігаючи історичну пам'ять для майбутніх поколінь:

…наполягали на тому, щоб поруйнувати все, що лишилось від князівських, експлуататорських епох, і на місці древніх городів Володимира і Ярослава створити пам'ятки нової епохи… Спалахнула суперечка навколо ***Михайлівського монастиря****…Потрібен був мій підпис під листом, у якому заперечувалися доводи професора Макаренка про доконечну необхідність зберегти* ***Михайлівський монастир****…Підписавши, я зрозумів, яку тільки помилку вчинив…*[37].

Він намагався рятувати собори з покрівлі, а вороги закладали тонни вибухівки в підземеллях, і ***Успенський собор*** *злетів у повітря, лишивши уламок стіни з скорботними постатями фрескових ангелів*[38].

Навіть через ці власні назви автор показує непохитність віри та сили: *Це не те, що висадити в повітря* ***Успенський собор****…Але* ***Софія*** *ціла…*[39].

---

[33] Там само. С. 93.
[34] Там само. С. 521.
[35] Там само. С. 224.
[36] Там само. С. 74.
[37] Там само. С. 389.
[38] Там само. С. 325.
[39] Там само. С. 311

Поширення Святого письма на Руській землі призвело до підміни культу старовірських богів прославленням нових святих. Не випадково, наприклад, багато елементів образу *Перуна* були перенесені на образ *Іллі-пророка*. Так люди починають молитися християнським святим. Використовує образи святих у творі і П. Загребельний. У художній площині роману «Диво» функціонують такі агіоантропоніми: *Ісус Христос*, *Діва Марія*, *Марія Богородиця*, *Ілля-громовержець, Микола-чудотворець, Симеон-стопник*, *святий Юрій*, *святий Юрій-змієборець*, *Єгова*, *святий Мефодій*, *святий Петро, Симеон-стопник, святий Макарій*, *архангел Михаїл, архангел Гавриїл, архангел Рафаїл*, *архангел Уріїл* та *Уріель*, *печерський інок Антоній*, *апостол Павло*, *Іван Предтеча*, *Іоанн Дамаскін*, *Ангін, Акакій, Александр, Аетій, Валерій, Вівіан, Гаїй, Горгоній, Саномій, Єкдикій, Іоанн, Ираклій, Кандиди, Ксандрій, Лісимах, Леонтій, Мелітон, Приск, Сакердон, Севериан, Сісинній. Смарагд, Феодул, Флавій, Худіон*:

…за цим принципом надавано згодом повторні імена християнським святим. ***Ілля-громовержець*** *або* ***пустельник, Микола-чудотворець***[40].

Вже самий лиш перелік імен мучеників досить обтяжливий: ***Ангій, Акакій, Александр, Аетій, Валерій, Вівіан, Гаїй, Горгоній, Саномій, Єкдикій, Іоанн, Ираклій, Кандиди, Ксандрій, Лісимах, Леонтій, Мелітон, Приск, Сакердон, Севериан, Сісинній. Смарагд, Феодул, Флавій, Худіон –*** *і так аж до сорока!*[41].

Нижній пояс абсиди відводився під святительський чин: ***отці церкви Григорій Богослов, Іоанн Златоуст, Григорій Нісський, Григорій Чудотворець***, ***великомученики архідиякони Стефан*** *і* ***Лаврентій***, ***святий Єпіфаній*** *і* ***папа Климент****, як перший християнський покровитель…*[42].

Було з ним точнісінько як з ***апостолом Павлом****: «Тричі киями бито мене, а один раз каменовано»…*[43].

Іоанн Дамаскін *стверджував, що вся церква стоїть на крові мучеників. Тому на підпружних арках розташовувалось сорок медальйонів з зображенням сорока севастійських мучеників…*[44].

Часто згадки про святих у романі пов’язані з епізодами вивчення нових правил, дотримання яких вимагала християнська віра:

[40] Там само. С. 121.
[41] Там само. С. 554.
[42] Там само. С. 555.
[43] Там само. С. 442.
[44] Там само. С. 554.

А молитися треба повсякчас. Як ***святий Павло****, що повершав щодень по триста молитов… Возлюби мовчання..., як* ***Симеон-стопник****…*[45].

Святого ***Макарія****, коли той займався рукоділлям, укусив комар.* ***Макарій*** *задавив комара, а потім розкаявшись у своїй нетерпимості, осудив себе на шість місяців сидіти голим коло болота*[46].

Із прийняттям християнства вводяться православні обряди, де одним із головних був обряд хрещення. Людині надавалося інше ім'я, найчастіше на честь святого, котрий і ставав покровителем:

А внизу висів на ланцюгові найбільший медальйон із зображенням ***святого Юрія****, долаючого змія, саме того святого, що його ім'я привласнено Ярославу після хрещення, князевого покровителя*[47].

Однією з важливих особливостей православ'я є молитовне, благоговійне ставлення до ікон. Присутні іконіми й у романі «Диво»: *ікона Іллі-пустельника*, *ікона Юрія-змієборця*:

Я покажу вам надзвичайно рідкісну ***ікону*** *з зображенням* ***Іллі-пустельника***[48].

…промовив Бузина, поцмокуючи від захоплення перед ***іконою Юрія-змієборця,*** *де Юрій у червоних шатах на карому коні разив вогнедишного дракона*[49].

Лик, зображений на іконі, можна узріти лише духовними очима.

…важкий похмурий блиск золота на різьбленому іконостасі підпирає ***Євхаристію*** *з апостолами, що в знервованому поспіху прямують до святого хліба, і тільки* ***Марія Оранта*** *з руками, піднесеними чи то в благословенні, чи то в намаганні захистити людей од лиха, здається непорушною…*[50].

У романі «Диво» ця група фонових онімів виступає просторовими орієнтирами. Вони не тільки допомагають уточнити локалізацію описуваних у творі подій або їхню хронологію, а й сприяють створенню ефекту реальності.

4. Зооніми

Життя людей в усі часи було тісно пов'язане із природою. Чим віддаленіша від нас епоха, тим міцніша залежність людини від природного середовища. У Середні віки воно визначало, чим займалися

[45] Там само. С. 329.
[46] Там само. С. 329.
[47] Там само. С. 211.
[48] Там само. С. 121.
[49] Там само. С. 122.
[50] Там само. С. 319.

і де розселялися люди. Виживати за складних умов завжди допомагали тварини (не випадково у слов'ян був міцний культ тварин і тотемізм). Герої середньовічної Русі у П. Загребельного свято шанують тварин, надають їм імена. Так, на сторінках роману з'являються клички тварин: *Зюзь*, *Рудь*, *Бутень*:

*...**Зюзь** від несподіванки став, мов уритий у землю, так що вершники мало не позлітали йому через гриву*[51].

*Цей вогнистий молодий тур вельми припав до серця Сивооку, і хлопець навіть вигадав для нього ім'я – **Рудь***[52].

*Найчастіше **Рудь** сікався до великого, мов чорна гора, тура, який бутів грізно і потужно…*[53].

П. Загребельний у романі вдається до описів представників фауни, до роздумів про називання тварини та її характер.

*Якщо для такого довелося б підібрати наймення, то ліпшого й не вигадати, аніж – **Бутень**. Може, той **Бутень** був найдужчим у турячому царстві, бо від його ревіння полохливо забиралися геть усі табуни, а він вів своє чи не найчисленніше сімейство поважно і зверхньо*[54].

*...темною горою височів **Бутень**, міцно вгрузаючи у землю*[55].

Автор із максимальною гармонійністю добирає та використовує зооніми для побудови мікросвіту свого твору.

5. Етноніми

Етноніми в романі П. Загребельного – досить обмежена група ономалексики, це такі назви, як: *ятвіги*, *варягиня*, *русич, хозари, грекиня*, *чехоня*, *печеніги*, *римляни*, *болгари*, *грек*, *угрин*, *француз, француженка, чорногорець, німці, німкеня, полячка, американці*:

*До столиці привести рівно тисячу **болгар** – ні більше, ні менше*[56].

*Він не **болгарин**, він не **болгарин**! – закричали іноки…..*

*– Чому б то я не мав бути **болгарином**! **Болгарин** єсьм! **Болгарин***[57].

*І сини всі його не від одної жони, а так: від **варягині**, і від **грекині**, яку забрав по убитому братові Ярополку, і від **чехині**. А що князь…*[58].

У творі етноніми виконують описову функцію, вказуючи на національну належність особи, на співвідношення її з певною країною:

[51] Там само. С. 39.
[52] Там само. С. 55.
[53] Там само. С. 55.
[54] Там само. С. 55.
[55] Там само. С. 69.
[56] Там само. С. 233.
[57] Там само. С. 255.
[58] Там само. С. 101.

*...обох винуватців спроваджено до комендатури, складено відповідного протокола і обидва – **чорногорець** і **француз** – помандрували на місяць до карцера*[59].

*– Хто ти єси? **Болгарин**?*

*– **Русич***[60].

Етноніми становлять невід'ємну складову частину мікросвіту художнього твору. Вони є важливим засобом для створення ефекту реальності та достовірності описуваних подій, правдивості культурно-побутового фону роману.

ВИСНОВКИ

Фонові оніми історичного роману П. Загребельного репрезентують індивідуальний неповторний стиль письменника, виступають яскравими й активними показниками специфіки його «онімного письма», створюють барвистий онімний простір твору.

Отже, вживання тих чи інших онімів передусім залежить від змісту та тематики кожного твору автора, що й зумовлює функціонування певної ономастичної лексики, організацію особливостей онімного простору, який притаманний тільки певному твору.

Творячи свій роман, П. Загребельний дбав про оптимальне його онімічне наповнення, а отже, вживав фонові оніми, опираючись на конкретні факти історії й описуваної епохи. Для підсилення ефекту достовірності вдавався до реаліонімів (імен історичних осіб), теонімів, агіонімів (агіоантропонімів, еклезіонімів, іконімів), зоонімів та етнонімів, побудованих за моделлю реальних онімів, за допомогою уточнень, вносив у текст граничну точність, для реалізації художнього задуму поширював опис безонімною номінацією, улюблені власні назви проводив крізь весь твір. Автор підводить читача до самостійного роздуму про співвідношення імені та справжньої суті описуваної особи.

Особливість онімного письма П. Загребельного – широке використання загальновідомих імен історичних осіб, що містять величезну пізнавальну інформацію.

У письменника фонові оніми беруть участь у формуванні сюжету, тематики твору, вони наповнені тим художньо-зображальним змістом, якого потребує авторський задум, створюють специфічну ауру, притаманну описуваному часові: прізвища діячів культури та науки України, Росії та світу; прізвища видатних військових діячів, політиків,

[59] Там само. С. 499.
[60] Там само. С. 295.

котрі змінювали хід історії від давніх часів до сьогодення, тобто ті власні назви, що стали онімами-маркерами.

Фонові оніми є яскравим, вагомим, потужним засобом, що значною мірою розкриває концепцію письменника, задум його твору. Маючи великий експресивно-виражальний потенціал, фонові оніми дають можливість письменнику увиразнити персонажів роману.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена особливостям фонових онімів, тому що саме в художньому творі вони виступають засобом моделювання художнього часу, простору, стають невід'ємним шаром ономастичної лексики та маркерами історичних і культурних подій у романі.

Найчастіше у поле зору дослідників потрапляють виключно імена головних героїв твору (антропоніми), тоді як аналіз другорядних персонажів або імена історико-культурних осіб (фонові оніми) не стають предметом спеціального ономастичного аналізу, однак фонові оніми є важливою складовою частиною мікросвіту роману «Диво» П. Загребельного, створюють важливий історичний фон і мають велике значення для виявлення неповторних компонентів індивідуального стилю письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоцерківський В.Я. Історія України. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 536 с.

2. Загребельний П. Диво. Київ : Дніпро, 1982. 623 с.

3. Ільченко І.І. Ономатворчість як складник ідіостилю П.Загребельного (за романом «Диво»). *Вісник Запорізького національного університету*. *Філологічні науки.* № 2. 2010. С. 117–122.

4. Ільченко І.І. Хрононіми в художній системі роману П. Загребельного «Диво». *Състояние и проблеми на българската ономастика*. Т. 14. 2016. С. 403–413.

5. Михайлов В.Н. О системе лингвистического анализа ономастической лексики в художественной речи. *Методика преподавания русского языка и литературы.* 1981. Вып. 14. С. 101–111.

Information about the author:
Ilchenko I. I.,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, Ukraine